

FORNÍCULES A LES FAÇANES DE LA VILA CLOSA D'ALTAFULLA I EL SEU ENTORN

Narcís Carulla Gratacòs

nacg@ tinet.org

“Res d’alt no esdevé possible sinó per la recerca apassionada de l’impossible”.

JOSE CARNER

Resum: Revisió o inventari de les fornícules. Petites construccions dins els murs de les edificacions, normalment a l’exterior, per venerar i decorar, on s’encabeixen figures religioses o mitològiques. Més freqüents en poblacions de forta tradició cristiana. És el cas d’Altafulla, on trobem una dotzena llarga de fornícules.

Paraules clau: Fornícula, religiositat, façanes, Vila Closa, Altafulla.

Abstract: Review or inventory of the fornacula or niches. Small constructions inside the walls of buildings, usually outside, to venerate and decorate, where religious or mythological figures are placed. More frequent in populations with a strong Christian tradition. In the case of Altafulla we find a dozen long fornicae

Keywords: Fornacula, religiosity, façades, closed town, Altafulla.

Introducció

La Vila Closa d’Altafulla, nucli de cases primigènies d’un poble encerclat i emmurallat fins al segle XVIII, abriga un munt d’habitatges, molts dels quals caldria estudiar en profunditat, ja que estan carregats d’interès. Un punt curiós és la presència de les fornícules en algunes façanes, testimoni de la seva fe i de la seva esperança en l’altra vida. No deixaven de ser signes públics de la religiositat popular, en la majoria dels casos.¹

¹ Una característica que mostra la religiositat aparent d’Altafulla és el nombre de capelles i oratoris particulars, que mereixerien un estudi a part. Destaquem entre altres les de l’Hort de les Bombes, Ca l’Ojeda al carrer de l’Hostal, Ca Rigalt, ca Robert, el castell i, al barri de Botigues de Mar, l’antic oratori de Villa

Entenem per fornícules les estructures exposades i rebaixades en moltes façanes per encabir-hi imatges normalment religioses o mitològiques.

Generalment, aquestes estructures se situen a les façanes principals d'edificis públics o privats. En molts habitatges tradicionals, normalment benestants, també es feien fornícules per posar-hi imatges religioses que presidien la sala o menjador:

Figures 1 i 2: exemples de dues fornícules interiors

Aquests dos exemples corresponen a dos masos del Bages i el Ripollès. Les fornícules interiors podien estar pintades i, en alguns casos, amb portetes. Normalment se situaven a la sala menjador.²

Les fornícules exteriors solen ser amb escultura interior i en alguns casos enra-

Remedios. A la Casa Gran, antic Alberg de Joventut, també n'hi havia una. No és d'estranyar, per tant, el dimensionat de l'església parroquial actual de Sant Martí, per la religiositat i el potencial econòmic.

² A l'interior de la mateixa església parroquial podríem considerar com a fornícules alguns elements arquitectònics. Destaquem la fornícula de la capella lateral en el costat de l'epístola, entrant a mà dreta, dedicada a Santa Llúcia, que conté tots els elements característics de columnes i frontó amb timpà. A l'altre costat, el de l'evangeli, hi ha una fornícula moderna dedicada a la Mare de Déu de Montserrat.

A la pedrera del Mèdol, en la paret de ponent, hi ha un doble rebaix a manera de nínxols, que els arqueòlegs interpreten com fornícules, on situaven algun sant o figura protectora. Aquesta seria la fornícula segurament més antiga d'Altafulla. Vegeu l'article d'A. Gutiérrez i J. Lopez Vilar i la foto núm. 22 de l'article "El Mèdol, d'indret emblemàtic a jaciment arqueològic clau", en la present revista dels *Estudis Altafullencs* núm. 48. El fet que aquestes fornícules estiguin dins del clot del Mèdol no significa que hagin de ser romanes. Podrien ser fàcilment medievals relacionables amb la devoció a Sant Simplicí, patró dels arrencadors de pedres o picapedres, segons opinió de Josep Zaragoza (informació oral). Al capdamunt de Sant Simplicí informa el mateix autor que es marcava fa anys un mur d'una possible ermita al sant.

jolades. De vegades estan protegides amb un vidre, tot i que això en sol dificultar l'observació. Estan ubicades a la façana principal presidint l'habitatge i demanant, tal volta, la protecció dels estadants.³

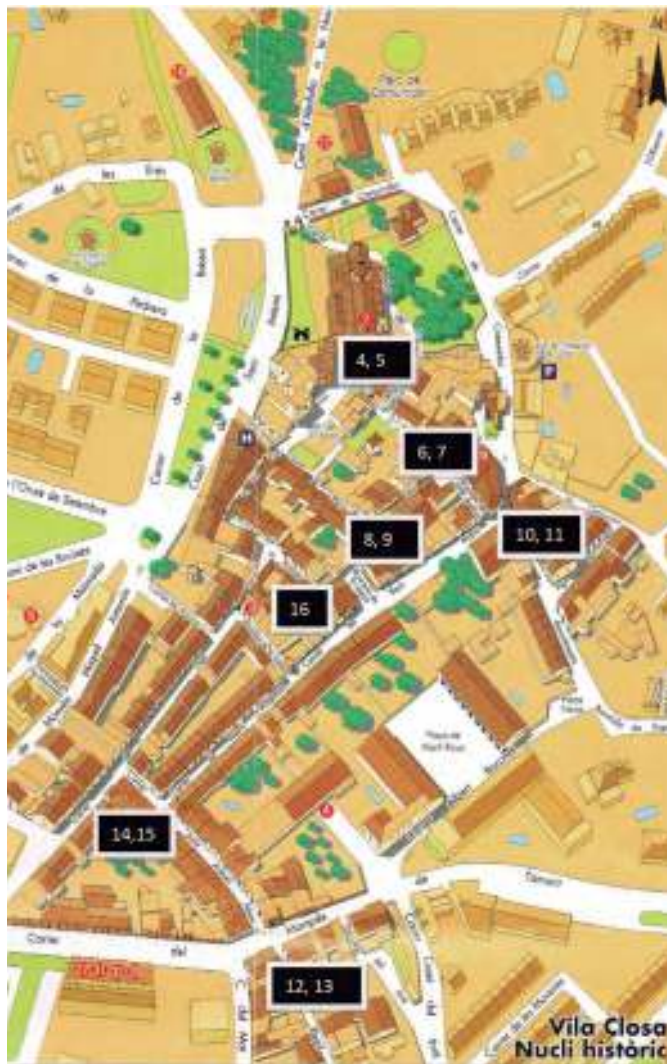

Figura 3: situació de les fornícules seguint un possible itinerari

³ En molts habitatges alpins hem vist decoracions exteriors religioses que tenen a ben segur la mateixa funció estètica i protectora.

⁴ Onze dedicades a la mare de Déu i dinou a sants. Moltes eren iniciatives gremials o de confraries. Altres eren rogatives front a pestes o altres catàstrofes. A Altafulla veurem que també hi ha més fornícules dedicades a sants que no pas a marededús.

Modernament, en bastants edificis públics d'estils eclèctics trobem figures o representacions escultòriques, com l'edifici de La Caixa a Tarragona, o els ajuntaments de Tarragona i de Barcelona.

Les poblacions més religioses feien segurament més fornícules o capelletes de carrer. Manlleu en comptabilitza trenta⁴ i Vic, "la ciutat dels sants", en té setanta. A partir d'això, no fora estrany fer visites guiades per poder observar les principals fornícules.

Per acabar, també ens trobem amb fornícules a l'interior de l'església d'Altafulla, com la que reproduïm al final de l'article, dedicada a Santa Llúcia, atès que l'estructura de cova protectora de les fornícules beneeix la figura al mateix temps que la protegeix i l'empara.

Les fornícules de la plaça de l'Església

Presentarem una fotografia de cada fornícula en qüestió i la comentarem a continuació.

Figures 4 i 5: les fornícules de la plaça de l'Església

La primera fornícula corona l'entrada de l'església parroquial i està integrada en el seu estil neoclàssic, amb laterals o muntants decorats, petxina, frontis i coronacions elaborats en la mateixa pedra de la façana.

La imatge del bisbe Sant Martí, feta de terracota, sembla un pèl desproporcionada. Algú ha dit irònicament que és per representar la seva humil figura. En qualsevol cas, presideix la seva plaça⁵.

La segona fornícula es podria definir com el primer plafó ceràmic de les catorze estacions del via-crucis, que arriben des de la mateixa plaça fins a l'ermita de Sant Antoni. Es troba a l'esquerra de la porta d'accés a l'església.

⁵ Abans de la guerra civil hi havia una altra imatge de Sant Martí, que va desaparèixer.

Fornícules de la casa de la Mare de Déu i carrer de la pedra del Colzero

Figures 6 i 7: fornícula de la casa de la Mare de Déu i carrer de la pedra del Colzero

La fornícula de la casa de la Mare de Déu, datada l'any 1603, es troba just al començar la baixada a la plaça del Pou⁶ i no conté cap figura; és possible que provinguí, com els finestrals propers de la casa, del castell dels Garidells.⁷ Els muntants clàssics estan acanalats i l'arcada, decorada amb motius vegetals i amb la data d'execució: 1603. Potser és la més antiga del poble, encara que importada. L'escultura o imatge que hi devia haver va donar nom a la casa.⁸

La casa que fa cantonada entre el carrer de la pedra del Colzero i la baixada del Forn, camí a la plaça del Pou, conté una senzilla fornícula que actualment està buida com tantes altres que han perdut la seva imatge al llarg dels anys i les circumstàncies.

Fornícules del carrer Major

Al capdamunt del carrer Major, al número 9, trobem, baixant a mà dreta, una fornícula de rajoles rectangular amb ampit per posar-hi un test o flors, format per la mare de Déu del Roser⁹, envoltada de rajoles decoratives. Sembla una antiga finestra aprofitada i feia honor probablement a la mestressa de la casa.¹⁰

⁶ Pou fet sols dos anys després d'aquesta fornícula.

⁷ Segons informacions publicades de Salvador Rovira.

⁸ En la publicació del Centre, *Altafulla, abans i ara*, a la figura 26, es veu com aquesta fornícula estava abans mirant a migdia i, per les reformes que es feren a la casa, ha quedat mirant més aviat a ponent.

⁹ Exhibint un rosari a la seva mà dreta.

¹⁰ Segons referència de la veïna Sra. Pepita Farreras.

Al final del carrer, davant de Ca Franqués o cal doctor Rodríguez, al número 6, es troba la fornícula també de rajoles representant Sant Magí amb el gaiato, cercador de l'aigua miraculosa, entre muntants columnars, petxina i arcada força degradada i fets amb la pedra d'Altafulla o pedra del Mèdol, similar a la fornícula de la casa de la Mare de Déu¹¹.

Figures 8 i 9: fornícules del carrer Major

Fornícules al voltant de la plaça del Pou

Figura 10: la fornícula de Sant Antoni del racó de la plaça del Pou-Hospital

En una raconada de la plaça del Pou, darrere del portal de llevant i davant de la façana renaixentista de l'Hospital, es troba la petita capelleta o fornícula de maons, feta pel veí Josep Barceló, paleta i constructor com els seus fills Enric i Albert, que visqueren a la casa del davant. La pintura de Sant Antoni de Pàdua, patró dels paletes, fou feta pel pintor local Salvador Ferré i Andreu, l'any 1991. Ferré és el pintor també de les pintures de l'interior de l'església parroquial de Sant Martí.

Al peu d'aquest Sant Antoni no hi falta mai un petit ram de flors.

¹¹ Això semblaria indicar que són de la mateixa època o taller.

Figura 11: fornícula al darrere de la plaça del Pou, carrer de Sant Matí, Faristol

Darrere de l'edifici de l'Ajuntament, entre els números 3 i 5 del carrer de Sant Martí, al costat del Restaurant Faristol, hi ha una fornícula, també protegida amb vidre o metacrilat. Això enterboleix la visió de la imatge.

Es tracta d'una fornícula que comparteixen els dos edificis datats l'any 1783 i que està datada tres anys després, el 1786, com sembla llegir-se dins el frontó superior.

La fornícula està molt guarnida entre dos muntants decorats de pedra en relleu que suporta el frontó amb pinacles o acroteris, els quals aguanten boles. La base o pedestal aguanta la llinda i hi ha dues mènsules pels muntants.

Quant a la data de construcció hi ha dubtes si correspon a 1786 o a 1796; ens inclinem per la primera.

La imatge interior sembla més la d'una deessa clàssica que no pas una mare de Déu. La imatge de bronze sembla tenir uns cabells alats i seria un precedent

de fornícules amb imatges de la mitologia, tan usades en edificacions noucentistes catalanes. La imatge podria ser, per tant, posterior a la construcció d'aquesta rica fornícula¹².

En Josep Zaragoza opina que podria ser la deessa grega Hebe, deessa de la joventut. Filla de Zeus i d'Hera, Hebe era l'assistent dels déus i omplia les copes de nèctar, motiu pel qual duu una enòcoa de bronze a la mà dreta i una copa a l'esquerra. Va vestida amb un pèplum damunt d'un jòtin jònic. Segons l'Odissea es va casar amb Hèracles.

Estilísticament, aquesta fornícula recorda a la de Ca Robert que es troba a la Placeta, i que veurem més endavant, coincidint amb dates pròximes d'execució. Això fa pensar que totes dues foren realitzades pel mateix picapedrer o escultor, o tal volta, en el mateix taller.

Fornícules del carrer Marquès de Tamarit i carrer de l'Hostal

Figures 12 i 13: fornícules del Carrer Marqués de Tamarit¹³ i carrer de l'Hostal

Al número 40 del carrer Marqués de Tamarit, trobem una petita fornícula que venera i mostra Sant Jordi, patró de Catalunya, sotmetent el drac. És un conjunt de dotze rajoles policromades encastades dins una fornícula de pedra del

¹² Sembla que anteriorment hi havia un sant Martí. La Sra. Pepita Ferreras ens confirma això i ens diu que l'antiga propietària de l'habitatge de Ca la Sula, el núm. 3, l'Antonieta Salvat de cal Porgueras, va retirar la imatge; posteriorment, el propietari del restaurant Faristol hi va col·locar l'escultura actual.

¹³ Anteriorment denominat carrer del Migdia.

Mèdol, format per dos muntants que descansen en una peanya i coronat per un gran frontó que culmina amb una aparent mitra. O és simplement una clàssica pinya conopial?

Dins del frontó sembla indicar-se alguna data molt gastada (1771 ? o 1871 ?) i un baix relleu dins un rebaix ovalat que sembla mostrar el relleu d'una fulla. No per això indica ni mostra un nou element en la gènesi de la toponímia altafullenca¹⁴.

L'estadant actual de la casa en qüestió, l'amic Josep Maria Nadal, és l'autor de la fotografia de la fornícula i del seu acolorit dibuix, sense voler entrar en la interpretació dels elements del frontó.

Al número 18¹⁵ o 20 del carrer de l'Hostal, en la casa dita de Ca l'Ojeda, es preserva una fornícula que conté una marededéu de bronze molt proporcionada a les mides de la fornícula, constituïda per muntants decorats i acanalats que culminen en piràmides o hídrries a cada costat. Al damunt de la petxina central, habitual a les fornícules, hi ha una culminació formada per una altra petita petxina.

La petxina en qüestió sembla un afegitó a la façana. La peanya basal sembla decorada amb fulles d'acant.

Fornícules del carrer de Dalt

Al número 29 de carrer de Dalt trobem aquesta petita fornícula feta modernament i majoritàriament d'una peça de pedra sorrenca i d'estructura molt clàssica: muntants acanalats sobre una peanya amb mènula, coronament amb petxina i arcuacions abarrocades. No conté cap figura.

¹⁴ Consultada la propietària de la casa, Rosaura Prats, vídua d'Albert Boronat, ens informa que la fornícula la va fer i posar el seu marit a finals dels anys seixanta. Probablement la fornícula va ser portada d'un altre lloc (recordem que l'Albert Boronat era aparellador i un dels promotors dels valors estètics tradicionals de la Vil·la Closa, amb preservació de pedra vista en portals i finestrals: els carreus de la fornícula mostren certa antigor). Curiosament la data de 1771 del frontó vista en detall s'observa una "correcció o afegitó" que transforma fàcilment el primer 7 en un 9.

Igualment una altra transformació molt probablement feta l'any 1971, just acabades les reformes de la casa, fou el rebaix fet al mig de la data, entre el 19 i 71. Sembla un rebaix o òvul, per esculpir en baix relleu l'escut d'Altafulla: un turó i una fulla al damunt. Aquesta simbologia de l'escut, com elecció, i les ceràmiques representant Sant Jordi triomfant sobre el drac, són reflex del catalanisme i l'estima al poble dels propietaris.

Per acabar i confirmar les intervencions fetes per l'Albert Boronat, ampliant el frontó de la fornícula a l'esquerra es veu una lletra A majúscula i a la dreta i s'insinua una E o B, que han de correspondre a les inicials d'Albert Boronat. No lluny d'aquí hi ha el carrer que tanca la plaça Martí Royo on hi ha el seu nom com a agraïment per la tasca realitzada pel poble. Els dos artistes, Albert Boronat i Martí Royo, que tant estimaven i treballaren per Altafulla i amb els quals l'ajuntament ha volgut immortalitzar la seva memòria.

¹⁵ D'acord amb la gravació en pedra, però que deu correspondre al núm. 20, segons les cases veïnes.

Figures 14 i 15: fornícules del carrer de Dalt

Uns números més avall, al número 40 del carrer, trobem un espai que fa pocs anys mostrava una figura decorativa ceràmica de l'artista ceramista altafullenc Martí Royo, conformant una moderna fornícula, potser aprofitant un espai de petit finestral. Actualment, com tantes fornícules, ha quedat orfe d'imatge.

Fornícula de Sant Josep a la Placeta

Per acabar, tanquem l'inventari de fornícules amb la de més entitat i segurament la més observada del poble: el Sant Josep amb el Nen Jesús present a la façana principal de Ca Robert. Placeta número 2, actualment número 10.

En la dovella del portal de Ca Robert es marca la data de 1792¹⁶ com de realització de la casa. Però en la fornícula la data que s'inscriu és la de 1803 dins del gran frontó, decorat amb greques i amb una petxina superior i quatre elements decoratius al damunt.

El cos central té els muntants sobresortints acompanyats per copes o hídries que eixamplen el conjunt de la fornícula. El sant descansa sobre una petita peanya. Tot el con-

¹⁶ El Sr. José Daniel Vila Robert ens informa molt amablement que la casa és més antiga. Al final del segle XVIII es remodelà, ja que abans tenia l'entrada pel carrer de l'Espinac. Aquell any 1792 es va acabar l'accés per la Placeta i s'hi va fer una entrada senyorial i una ampla escala als pisos superiors. L'habitatge té una fornícula a l'interior dedicada a la Mare de Déu de Montserrat.

junt sembla pintat amb colors que simulen els materials de terracota¹⁷. La figura del sant sembla de marbre blanc, tipus Macael. La vara i la corona o aurèola seran metàl·liques.

La base inferior està formada per cinc mènsules decorades amb encanalaments i boles. La mènsula central està decorada amb fulles d'acant. Una anàlisi dels elements decoratius¹⁸ de la fornícula es pot seguir en la figura 17.

Figura 16: fornícula de Sant Josep a la Placeta

Per acabar aquest inventari ens trobem amb la darrera capelleta o fornícula al número 57 del passeig de Botigues de Mar, sense cap figura i difícil de veure dins la blancor de la façana litoral. El veí Juanjo Vallvé informa que anys enrere hi havia una peça ceràmica, que no era ni religiosa ni figurativa, que va desaparèixer. La figura 18 mostra la visió de la fornícula amb la tarda caient.

¹⁷ Enric Barceló va restaurar i pintar la fornícula, que li dona més volum i contrast amb la paret que sosté la figura.

¹⁸ Agraïm a Josep Zaragoza aquesta i moltes altres col·laboracions i informacions.

Figura 17: elements estructurals i decoratius de la fornícula de la Placeta

Figura 18: fornícula sense imatge de Botigues de Mar

Conclusions

En resum, podem tabular les fornícules presents, segons el seu contingut:

RESUM DE LES FORNÍCULES DE LA VILA CLOSA D'ALTAFULLA I VOLTANTS						
Adreça	Figura	Mare de Déu	Sant	Figura clàssica	Sense imatge	Altres
Plaça de l'Església	4		Sant Martí			
Plaça de l'Església	5					Via Crucis ¹⁹
Carrer del Forn	6					
Carrer de la pedra del Colzero	7					
Carrer Major, 9	8	del Carme				
Carrer Major, 6	9		Sant Magí			
Plaça del Pou, racó de l'Hospital	10		Sant Antoni			
Carrer Sant Martí, 3 i 5	11					
Marqués de Tamarit, 40	12		Sant Jordi			
Carrer de l'Hostal 18, 20	13	Marededéu				
Carrer de Dalt, 29	14					
Carrer de Dalt, 40	15					
La Placeta, 2 o 10	16		Sant Josep			
Botigues de Mar, 57						
Total		2	5	1	4	1

Igual que en altres poblacions sembla que hi ha més representacions de sants que no pas d'imatges de marededéus o de Crist.

Moltes fornícules es troben buides, per causes diverses, restant l'estructura en el mur.

Aquest article hauria de ser un primer inventari per posteriors treballs més detallats, més artístics i de les circumstàncies de cada obra i els seus propietaris, tenint en compte el caràcter patrimonial públic que poden assumir aquests elements arquitectònics de les vies i places públiques.

No volem acabar aquest article sense visualitzar la fornícula tan clàssica de Santa Llúcia, existent al primer altar lateral de l'epístola (entrant, a mà dreta), que es troba a la parròquia de Sant Martí d'Altafulla. La imatge de Santa Llúcia (patrona de les cosidores i protectora de la bona visió) va ser de les poques imatges que es varen salvar de la crema del juliol del 36.

¹⁹ Només comptem aquesta capelleta de Via Crucis. Al darrere de l'absis de l'església hi ha les estacions II i la III, bastant malmeses. Les capelletes arriben fins a l'ermita de Sant Antoni.

Figura 18: fornícula de l'altar
de Santa Llúcia

Fornícula capelleta pintada per
Laura Pijuan

Bibliografia

- ARIMANY I JUVENTENY, Joan: (2006) *Les fornícules, exemples de religiositat popular*. Revista d'etnologia de Catalunya.
- CENTRE DE PROMOCIÓ DE LA CULTURA POPULAR I TRADICIONAL CATALANA (2005): *Elements de la religió popular en context urbà fora dels edificis eclesiàstics. Les capelletes de carrer o fornícules a Manlleu (Osona)*.
- ROSTIDI, D.; GUTIÉRREZ GARCIA-M.A.; LÓPEZ VILAR, J.; (en premsa): “Los dioses silentes del Mèdol: vestigios de un santuario rupestre monumental en la cantera romana (Tarraco, Hispania Citerior)”, *Mining Gods' Networks. Vie professionnelle et pratiques culturelles dans les mines et lemcarières de l'Empire romain (Louvain-la-Neuve, 31 de març-1 d'abril de 2022)*. Université Catholique de Louvain.
- LOPEZ VILAR J.; GUTIÉRREZ GARCIA-M.A (2023): *El Mèdol, d'indret emblemàtic a jaciment arqueològic clau*. Estudis Altafullencs, núm 48.
- PLAZA ESCUDERO, Lorenzo de la, et alt: (2018) *Guía para identificar los Santos de la iconografía cristiana*. Cuadernos Arte Cátedra. Madrid, pàg. 224-225.
- YOUTUBE: EPIPAL. Fornícules de Barcelona. *Guia per barris de les fornícules religioses i civils de Barcelona*.